

NIKU Oppdragsrapport nr.298/2011 Versjon 2.2

Halsnøy kloster, Kvinnherad kommune, Hordaland

Arkeologisk undersøkelse av portrommet i vestfløyen
Regin Meyer

NIKU prosjektnummer/ årstall	15620112 og 15620112-1
Berørt område	ID-nr. Askeladden: 64166
Koordinater	UTM sone 33 (EUREF89/WGS84), Nord 6665780,05 Øst: -23250,632
Oppdragets art	Arkeologisk undersøkelse av portrommet i klosterets vestfløy
Oppdragsgiver	Riksantikvaren
Oppdraget utført av	Prosjektleder og feltarkeolog Regin Meyer (NIKU). Under feltarbeidet assisterte Øivind Særsten og Tor Kaldråstøyl fra Sunnhordland folkemuseum med noe av det praktiske arbeidet. Gjennomlesing og innspill til rapporten av Annika Haugen (NIKU) og Petter Molaug (NIKU) Medforfatter kap.5: Mari Sandsund
Oppdraget utført dato	07-10.06.10 og 25-29.10.10
Tilstedeværelse av automatisk fredete kulturlag / bevaringskarakter	Murlevninger, fundamenter, og steingulvsrester etter klosterets portrom i den ytre vestre klosterfløyen.
Kulturhistorisk tolkning	Ruin av klosteranleggets portrom med både originalt og rekonstruert murverk samt rester av et steinlagt gulv. Korsgangens nordvestre hjørne. Alle tre tilfeller er berørt av utgravninger ledet av Gerhard Fischer på 1930-tallet.
Fotografering	Samtlige foto i rapporten er tatt av NIKU/Regin Meyer: 07-10.06.10 og 25-29.10.10

Forside: oversiktsfoto av levninger i portrommet. Tatt fra stige i rom V3 mot nord av RM 28.07.11.

Innhold:

1.0 Bakgrunn.....	4
2.0 Portrommet i dag og tidligere undersøkelser	5
3.0 Undersøkelsen	9
3.1 Torv\matjord (lag 1) og overgang portrom - V2.....	9
3.2 Sandlaget (lag 2).....	12
3.3 Siltlag (lag 3).....	13
3.4 Siltlag med jernutfelling (lag 4)	14
3.5 Leirholdig silt (lag 5)	15
3.6 Stratigrafi	16
3.7 Oversikt strukturer.....	17
3.8 Struktur: sørmurens fundament.....	19
3.9 Struktur: vestfundament og steinlegging	22
3.10 Struktur: nordmuren	23
3.11 Gulvet i rom V2	26
3.12 Konklusjon	28
4 Tolkning	30
5 Ny adkomst: formidling, drenering og bevaring	32
5.1 Utforming, materiale og formidling.....	32
5.2 Dimensjoner	35
5.2 Drenering og oppbygging av nye påførte lag.....	35
5.3 Etablering av infiltrasjonsgrøft	37
6 Kilder.....	39

1.0 Bakgrunn

I forbindelse med Riksantikvarens ruinprosjekt fikk Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) i oppdrag å gjennomføre en arkeologisk undersøkelse av levningene etter portrommet på Halsnøy kloster. Lokaliteten befinner seg på øya Halsnøy i Hardangerfjorden, lengst sør i Kvinnherad kommune i Hordaland fylke. I dag er dette et område bestående av middelalderske klosterruiner, stående middelalderrom og et hovedhus fra 1840. Klosteret antas å være grunnlagt i 1163/64 av Erling Skakke og eksisterte fram til oppløsningen i 1536. Etter reformasjonen har stedet vært krongods, len, og senere familiesete for slekten Juel frem til 1956 da området ble kjøpt av Sunnhordland folkemuseum.

Bakgrunnen for undersøkelsen var ønsket om å reetablere dette portrommet som hovedadkomst til klosterområdet (Ref.06/02384-34). Dette er et område som ble gravet ut på 1930-tallet, men som i ettertiden har blitt påfylt og overgrodd. I lengre tid har gjester og publikum benyttet sti fra parkeringsplassen nord for klostertunet og opp til ruinområdet. Dette tilsvarer ikke den opprinnelige adkomsten til klosteret. I middelalderen passerte man inn til klostertunet gjennom et portrom i anleggets vestfløy. I nyere tid har dette rommet fremstått som en delvis tildekket ruin hvor rommets avgrensning og konstruksjonsmåte har vært uklar.

En arkeologisk undersøkelse ville kunne påvise murlevninger og gulv, og dermed frembringe et viktig grunnlag for den fremtidige utformingen av rommet som ny hovedadkomst. Viktige spørsmål med utgangspunkt i undersøkelsen knyttet seg til hvordan rommets konstruksjonsmåte og utforming har vært, hvordan dette kan formidles til et publikum, og hvordan de opprinnelige levningene kan bevares. Et annet spørsmål dreide seg om hvordan man kan løse utfordringen med våte og gjørmete forhold som regnvannet skaper, ettersom dette kan være til hinder for ferdsel i den nye adkomsten. Det var også viktig å vurdere hvordan tilførelsen av nytt slitesterkt konstruksjonsmateriale ville kunne harmonisere med originale levninger, samtidig som det skal tåle belastning av kommende års ferdsel av besøkende til fots og i rullestol. Rommet skal også kunne fungere som innkjørsel for ambulanse, brannbil og andre kjøretøy ved nødsituasjoner.

Denne rapporten presenterer først resultatene av dette arkeologiske arbeidet samtidig som den belyser aktuelle problemstillinger knyttet til bevaring og formidling av de originale levningene. Den skisserer også mulige løsninger for utformingen av den nye adkomsten i portrommet samt et forslag i å få drenert bort regnvann. Dette må anses som et bidrag til den endelige diskusjonen som skal tas i fellesskap med Riksantikvaren, Sunnhordland folkemuseum samt håndverkere, og involverte historiske og arkeologiske fagfolk.

2.0 Portrommet i dag og tidligere undersøkelser

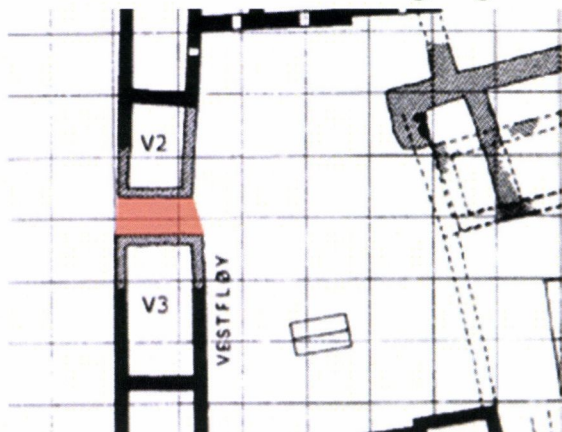

Fig.1 Portrommets beliggenhet merket med rødt. Utsnitt av Hans-Emil Lidèns oversiktplan (Lidèn 1967) med rombetegnelser lagt til av Alf Tore Hommedal (NIKU-rapport 2004).

Portrommet er en passasje i klosteranleggets vestfløy som opprinnelig har vært hovedadkomsten til klostertunet. Vestfløyen består i dag av en kombinasjon av stående middelalderrom i syd og ruiner etter rom i nord. I nyere tid har portrommet fremstått som en gresskledd åpning i vestfløyens ruiner (Fig.1). Rommet V2 som ligger nord for portrommet har delvis murverk og delvis løstliggende steiner som ligger omkring et hellesteinsgulv. Mye av hellesteinsgulvet er i dag gjengrodd av gress men enkelte gulvheller kan sees. Den gresskledde passasjen i portrommet ligger på et noe lavere nivå. Sør for portrommet ligger rom V3 på enda lavere nivå. Sett i sammenheng så ligger altså V2, portrommet, og V3 på tre forskjellige nivåer som tre nedtrappende trinn mot sør, noe som følger det naturlige landskapet. Denne nedtrappingen forsetter mot sør i V4 og S1. V3 har delvis originalt murverk samt delvis mindre og større steiner som er lagt løst på. Rom 3 er imidlertid gjengitt feil på tidligere dokumentasjonstegninger som et rom, mens det i virkeligheten er to rom.

Fig.2. Portrommet slik det så ut før den arkeologiske undersøkelsen. Foto tatt 20.08.09 mot vest.

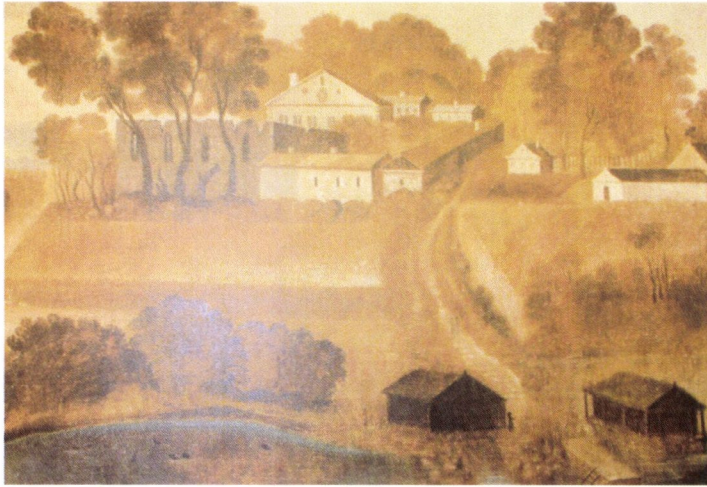
Tar man hele portrommet i betraktning, så gjør kombinasjonen av løs stein, originalt murverk, komplettert mur i sement, vegetasjon og gjengrodde levninger, hele rommet uoversiktlig og vanskelig å lese. Det kan være vanskelig for gjester å forstå at dette en gang virkelig har vært et rom. Med det menes en overbygget passasje for å kunne føre kontroll med hvem som passerte ut og inn av klosteret. Den mest brukte adkomsten til klosteret i dag skjer imidlertid fra nordsiden av ruinområdet, fra en bakke på østsiden av rom N1. Dette er uhistorisk. Fra Riksantikvarens og Sunnhordland museum er det derfor bl.a. av pedagogiske årsaker ønskelig å legge om til den opprinnelige adgangen via portrommet.

Skriftlige kilder forteller om porten som åsted for en tragisk hendelse da en av klosterets tjenestegutter, Tore Torsteinsson ble brutalt stukket ned av leiesvenner, trolig fra kongsgården i Bergen, som hadde fått husly å klosteret (Lidén 1967:18). Vi hører ingenting om hvordan dette portrommet har sett ut.

Ved en rask gjennomgang av hva som har vært status for portrommet i etter-reformatorisk tid, er det flere ting som tyder på at bygningsmassen i dette rommet gradvis har blitt redusert. Et landskapsmaleri av Figenschoug fra 1656 gjengir en rundbuet åpning på vestfløyens ytre

fasade som veien fra Klosterpågen leder til. Man ser altså ikke en fremstilling av en separat portbygning, men i stedet en åpning i vestfløyen som har kontrollert ferdselen til og fra området, gjennom en passasje som ledet inn til den ytre klostergården. Detaljene er få, men den omtrentlige beliggenheten skulle stemme med det som tolkes som portrom i dag.

Fig.3. Utsnitt av Figenschougs maleri fra 1656 som viser veien fra Klosterpågen til porten i vestfløyen.

På dokumentasjonstegninger av Hertzberg fra 1840-tallet er portrommet definert av to heltrukne murer. På nordsiden og sydsiden er det tegnet inn «Endnu staaende stenbygninger». Bendixens tegning fra 1894 mangler flere av dagens ruinrom i vestfløyen. Mye av murverket av det vi i dag kjenner som V1, V2 og V3 må ha blitt fjernet iløpet av de ca.50år som hadde gått siden Hertzberg tegnet anlegget. Dette gjelder også portrommet, hvor det kun er tegnet inn to steiner, beskrevet som «steine ved porten til ytre gårdsrum». Dette kan altså være rester etter portrommets østportal.

Gerhard Fischers undersøkelser i 1938-1939 berørte flere rom i vestfløyen. Fischer kunne fortelle at sidene i porten var synlige og at veien til tunet gikk her. I følge han var det på dette tidspunktet meningen å få lagt om veien slik at den kom på nordsiden. Dette har medført at hovedadkomsten har vært i nord helt frem til i dag. Dokumentasjonen av Fischers arbeid i portrommet er svært begrenset og opplysningene er ytterst få. I 1938 ble det gravd frem rester av nordmuren i portrommet, men det opplyses at "fluktene er her ikke så tydelige som i de øvrige murene." (Fischer dagbok, avskrift HS, 1938-1939:7). I 1939 ble bl.a. rommet syd for portrommet gravd ut (rom V3).

Fig.4 Fischers foto fra undersøkelse i portrommet i 1939. Fotoet er tatt mot øst. I bakgrunnen sees hovedhuset og til høyre det fremgravde steingulvet i rom V3. Fotoet er hentet fra Riksantikvarens arkiv.

I den sammenheng nevnes også at litt av fundamentet for nordsiden av muren mot portrommet ble gravd frem, samt en kulting tvers over portrommet. Samtidig påpekes det at det bør graves mer før noe nærmere kan sies. To foto som Fischer to på denne tiden viser dette (Fischerfoto 1939:91-92). I 1939 ble det bestemt å "fylle over" steinlegningene som hadde blitt funnet, ut fra Juels ønske om å få ordnet i stand innkjørselen gjennom portrommet (Fischer dagbok, avskrift HS, 1938-1939:18, 25).

I ettertid har disse murfluktene vært vanskelig å se. Ruinen etter portrommet er preget av restaureringer, forfall og ikke minst mange års gjennomgående ferdsel i forbindelse med nyere tids gardsdrift. En forhøyning i torven på nordsiden og en steinrekke på sørsiden antyder to parallelle murflukter hvor det har gått en passasje i mellom. Dette er likevel på ingen måte murflukter i sin fulle bredde. Særlig nordmuren har vært vanskelig å lese da en hel del stein har blitt fjernet fra det opprinnelige murverket og løs stein i ettertid har blitt lagt i dette området. Bl.a. skal et «Drengehus» ha stått over ruinen av rom V2. Dette nevnes i flere kilder på 1800- og 1900-tallet og vises på Fischers foto fra 1930-tallet som en trebygning. I 1965 kan Liden kan opplyse at «pasienthuset» ble revet, noe som mest sannsynlig er den samme bygningen. Trolig har bygningen stått på en tørrmur, hvor steinene i denne har blitt lagt i dette området.

3.0 Undersøkelsen

Undersøkelsen ble utført av Regin Meyer (NIKU). Ved avtorving, fjerning av røtter og frakting av utgravde masser har Øivind Særsten ved Sunnhordland museum hjulpet til. Feltet er ca. 9,4 m x 6,2 m i utstrekning og dekket området mellom V2 og V3. Feltet har blitt gravet stratigrafisk, med unntak av perioder med mye regn da dette ble vanskelig på grunn av store vannmengder. For å ha oversikt over lagene ble det satt igjen profilbenker i lengderetning og tverretning av feltet. Disse ble gravet ut til slutt. Kapittel 3.1-3.6 gir en gjennomgang av de ulike lagene. Kun før-reformatoriske funn ble samlet inn. Øvrige funn var fra nyere tidsperioder (1800\1900-tallet). En del av disse (fajanse, glass, og lignende) har blitt fotografert men ikke samlet inn. Dokumentasjon av fremgravde strukturer har skjedd ved fotografering og tegning. Tegning har blitt gjort på millimeterpapir i skala 1:20 ut fra rutenett over feltet som baserer seg på rettvinklede akser (Pythagoras-prinsipper).

For enkelhets skyld vil den følgende gjennomgangen i de ulike beskrivelsene ta som utgangspunkt at vestfløyen er orientert i nord-sydlig regning. I virkeligheten er den orientert i nord\nordøstlig og sør\sørvestlig retning.

3.1 Torv\matjord (lag 1) og overgang portrom - V2

Det første som ble gjort var å avtorve utgravningsfeltet. I nordøstre del av feltet innebar dette å avdekke flere steiner under torva som lå i forlengelse av V2's østmur, mens i øvrige deler av feltet lå matjorden tykkere. I søndre del av feltet ved murlevningene mellom rom V3 og portrommet var matjorden preget av mye røtter. I midten var innholdet dominert av moderne glasskår og biter av taktegl i matjorden.

Innholdet i massene gjenspeiler nyere aktiviteter som rivning av nyere tids bygninger og ferdsel gjennom området. Laget er uansett avsatt etter Fischers undersøkelse på 1930-tallet.

Fig.5. Torv fjernes i portrommet. Foto tatt mot vest 08.06.10.

I forbindelse med avtorvingen lengst nord i feltet, der hvor man antar at portrommets nordmur har vært, ble det under torven truffet på en hel del mindre hellesteiner, bruddsteiner og rullesteiner som ikke virket å være en del av murverket. De manglet mørtelspor, virket å være lagt løst, usystematisk, med jord i mellom dem. En mulighet kan være at de løse hellesteinene kan stamme fra en konstruksjon, f.eks. et gulv som er revet, og så senere blitt lagt løst for å danne en kant i den moderne gjennomkjørselen i portrommet. Et mulig opprinnelsessted kan være gulvet i V2. Som vi skal se senere så er en del av dette revet.

Fig.6 Etter avtorving i overgangen mellom rom V2 og portrommet ble det funnet en hel del løs stein og en steinansamling i forlengelse av østveggen i V2.

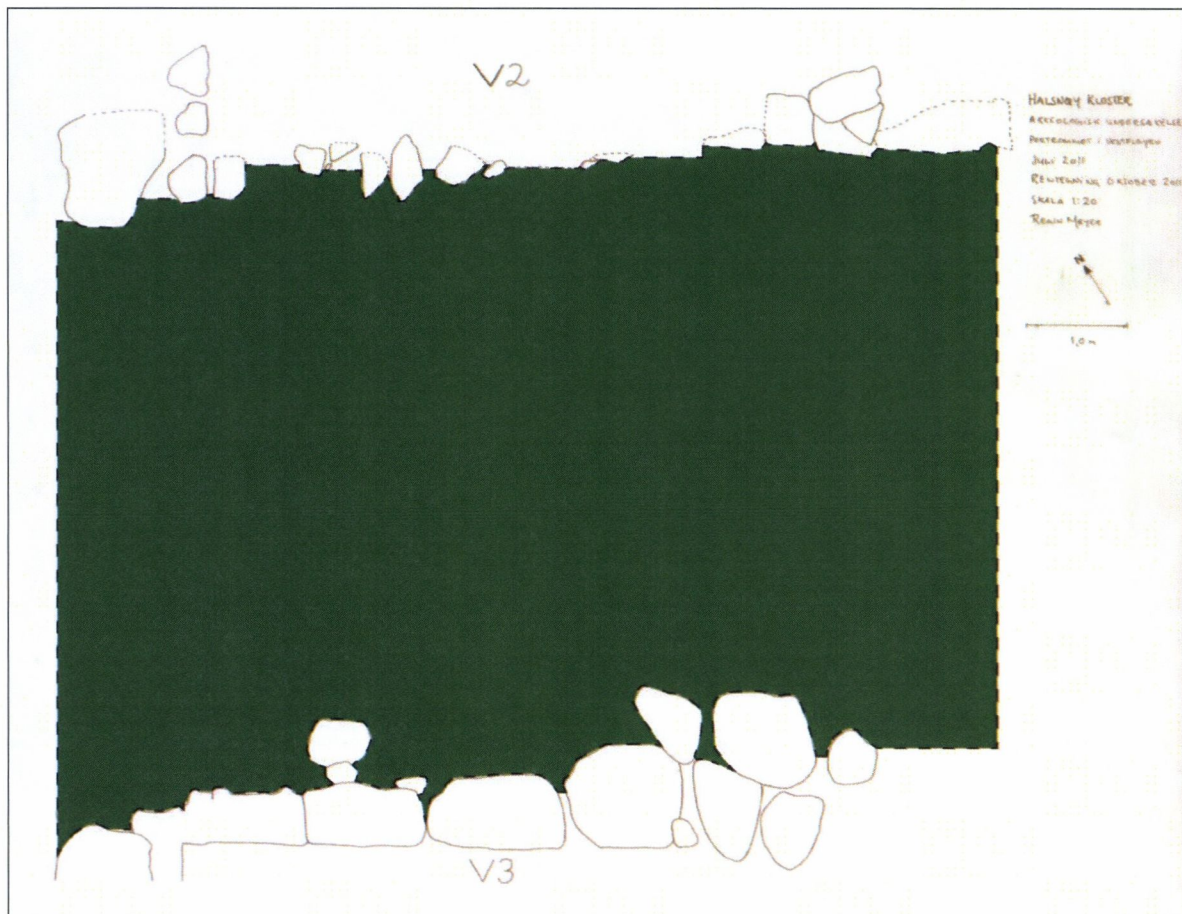

Fig.7 Plantegning av murlevninger i syd mot V3, samt mur- og gulvlevninger i nord mot V2.

Tegnet på i illustrasjon, grønn merking: torv og matjord. Matjorden inneholdt: fajanseskår, porselenskår, moderne glass, biter av moderne taktegl og en ølkork.

3.2 Sandlaget (lag 2)

Under matjorden traff vi på et sandlag som strekte seg som et belte gjennom hele feltet. Dette kan beskrives som relativt homogen gulbrun sand med enkelte små runde steiner og enkelte moderne funngjenstander. En ansatt¹ ved museet kunne fortelle meg at sanden trolig kommer fra et sandtak på Halsnøy ved Eid kirke. Sandlagets utstrekning dekker altså ikke hele feltet med mesteparten av midtpartiet. Det er lagt i moderne tid og trolig etter Fischers utgravning her i 1938.²

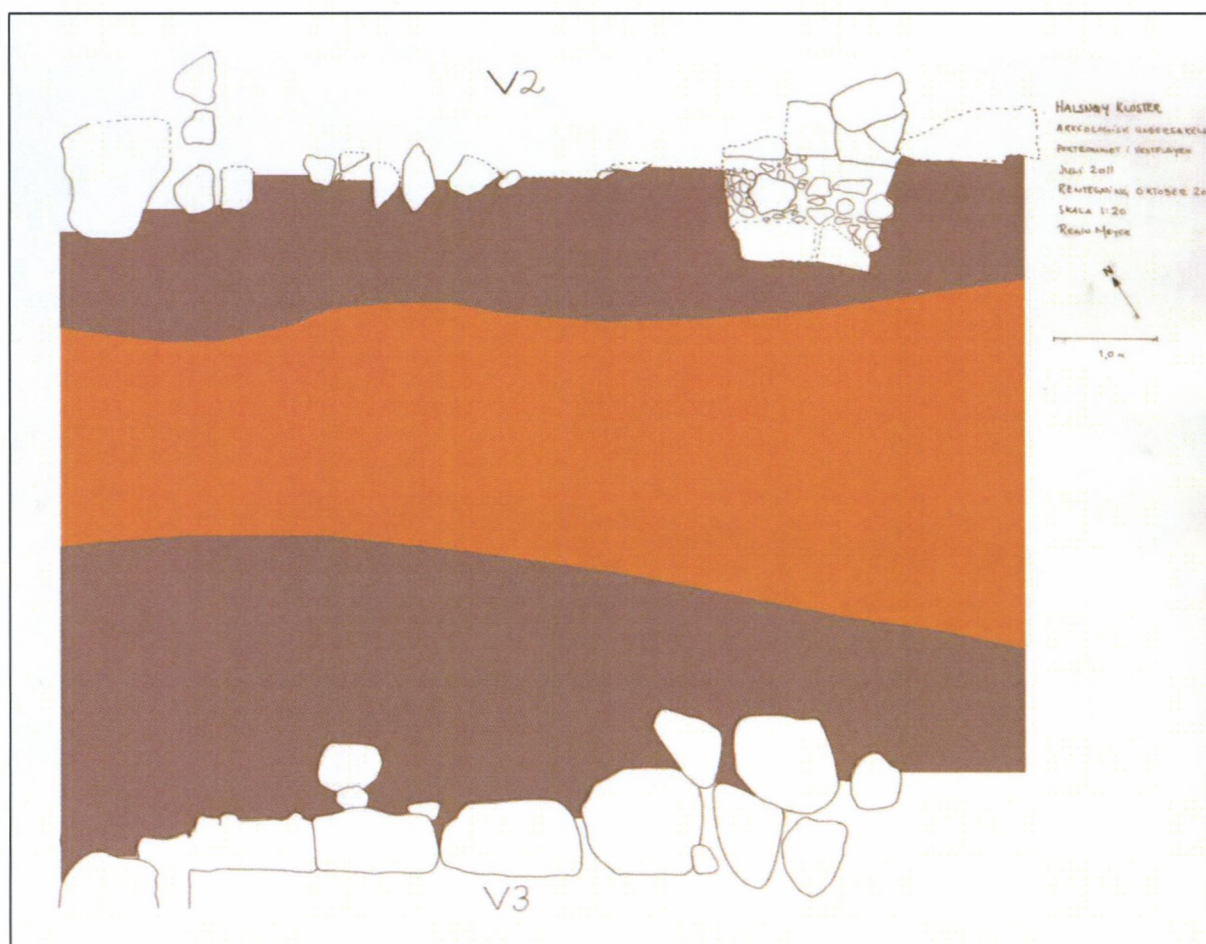

Fig.8 Plantegning av murlevninger i syd mot V3, samt mur- og gulvlevninger i nord mot V2. Gulbrun merking: gulbrun fin sand med små runde steiner. Det er funnet så å si ingen gjenstander i dette sandlaget, med unntak av enkelte moderne glasskår. Laget er trolig påført i nyere tid etter Gerhard Fischers undersøkelse på 1930-tallet. Brun merking: gråbrun silt som ligger under den gulbrune sanden.

¹ Øyvind Særsten, bosatt på Halsnøy.

² Faktisk opplyser Fischer at det ble bestemt å "fylle over" steinlegninger som hadde blitt funnet.

3.3 Siltlag (lag 3)

Under sandlaget lå et gråbrunt leirholdig siltlag med innslag av småstein. Laget hadde utstrekning i hele utgravningsfeltet, men var tynt (1-2cm) i tykkelse, og ble uklart østlige og vestlige utkant. Dette hadde innslag av moderne korrodert metall, fajanseskår og moderne glass.

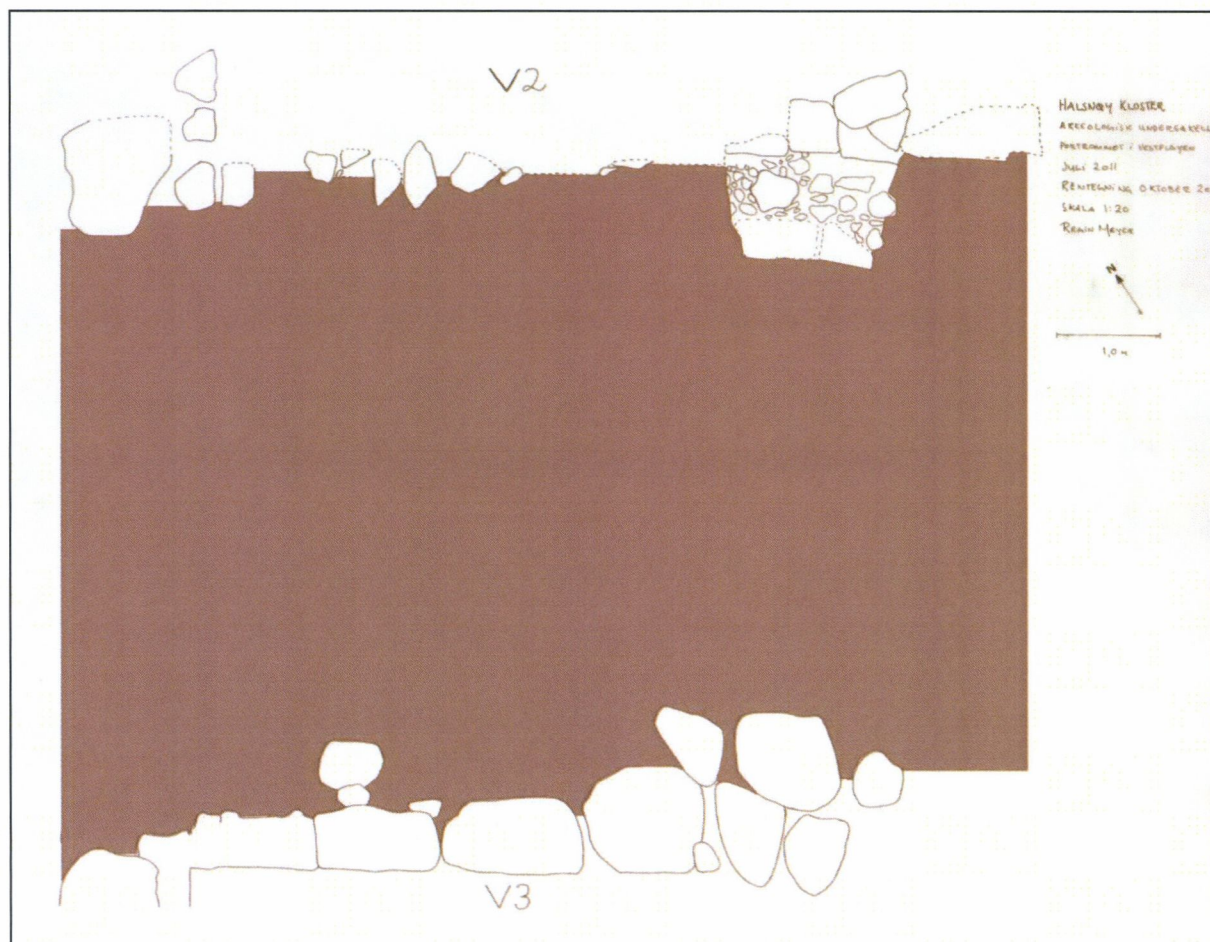

Fig.9 Plantegning av murlevninger i syd mot V3, samt mur- og gulvlevninger i nord mot V2. Brun merking: gråbrun silt med små runde steiner. I laget lå dessuten teglsteinsbiter, trolig fra taktegl (ikke middelaldertegl)

3.4 Siltlag med jernutfelling (lag 4)

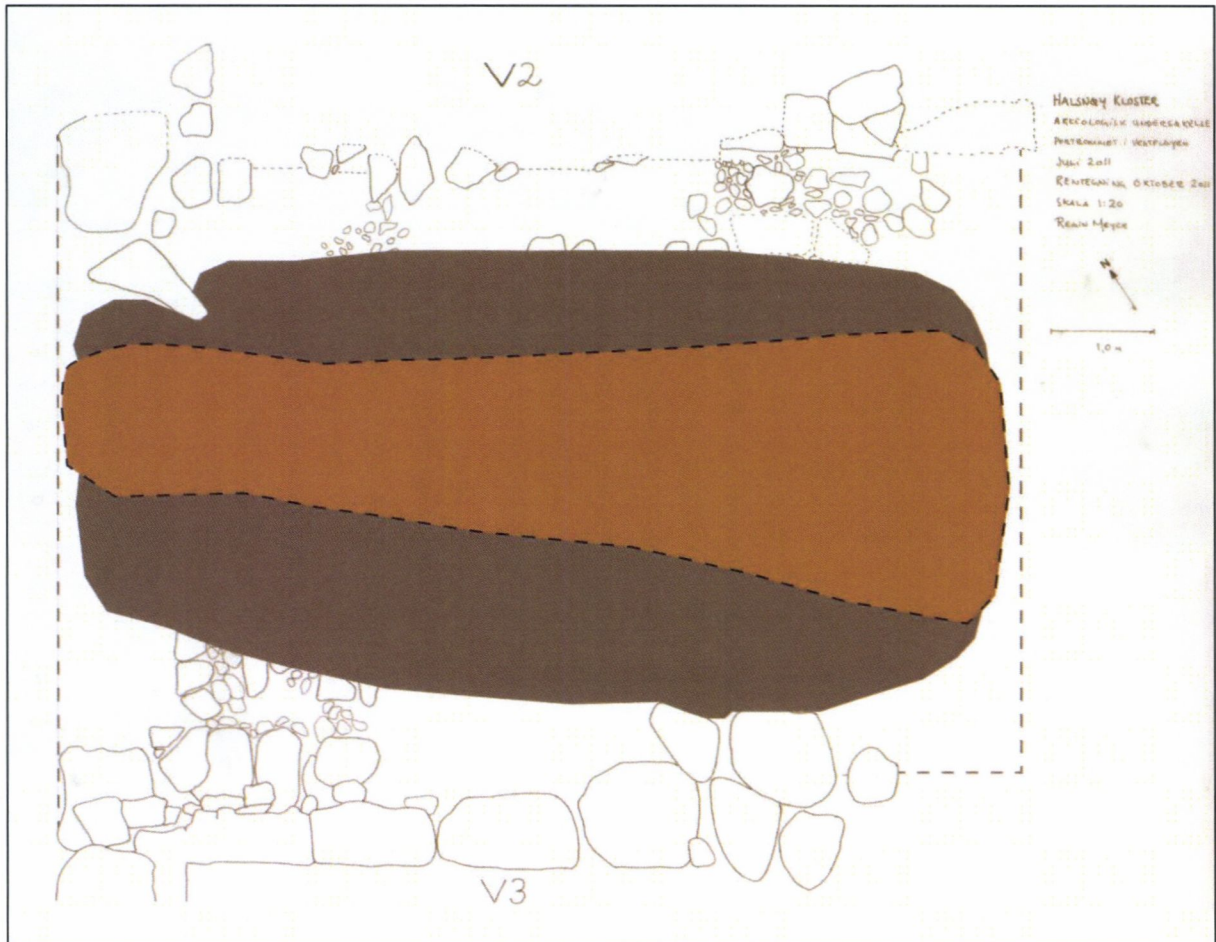

Fig.10 Laget kan beskrives som et rødbrunt siltlag med mye småstein i, hvorav noen av disse hadde jernutfelling. Det hele gir laget et «rustaktig» preg.

3.5 Leirholdig silt (lag 5)

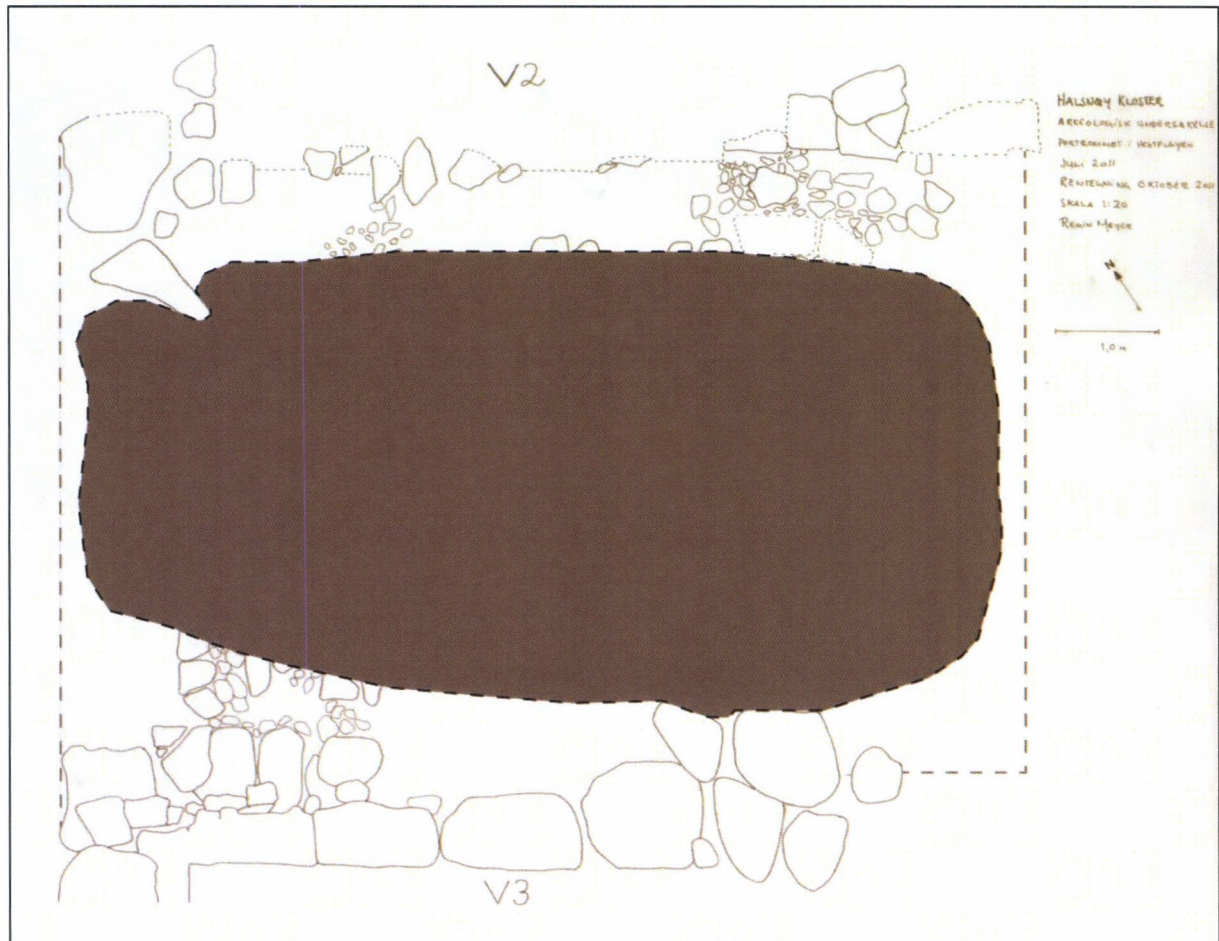

Fig.11 Dette er et grått leirholdig siltlag som inneholder småsteiner og enkelte runde strandsteiner. I dette laget ble det også funnet en nyere tids skosåle, et keramikkskår, samt stilken på en krittpipe (flintstein), sammen med fajanseskår og teglsteinsbiter.

3.6 Stratigrafi

Fig.12 Stratigrafisk oversikt

- Lag 1: Torv\matjord
- Lag 2: Sandlag
- Lag 3: Siltlag
- Lag 4: Siltlag med jernutfelling
- Lag 5: Leilrholdig silt
- Lag 6: Leire

3.7 Oversikt strukturer

Ved endt utgravning hadde det i feltet blitt avdekket flere strukturer som kunne fortelle oss om portrommets opprinnelige utstrekning og konstruksjonsmåte. Samtidig må det påpekes at levningene kun gir grunnlag for tolkning av deler av rommet mens en del spørsmål fremdeles står åpne omkring portrommets utforming og bygningsfaser. Når det gjelder hovedproblemstillingen for denne undersøkelsen med tanke på den nye adkomsten til ruinområdet, så vil de omtalte strukturene være med på å sette betingelser for tiltak innen formidling, utforming og bevaring. De etterfølgende underkapitler (kap.3.8-3.11) vil se nærmere på hver enkelt struktur mens kapittel 4 tar for seg utforming og formidling ved den nye adkomsten.

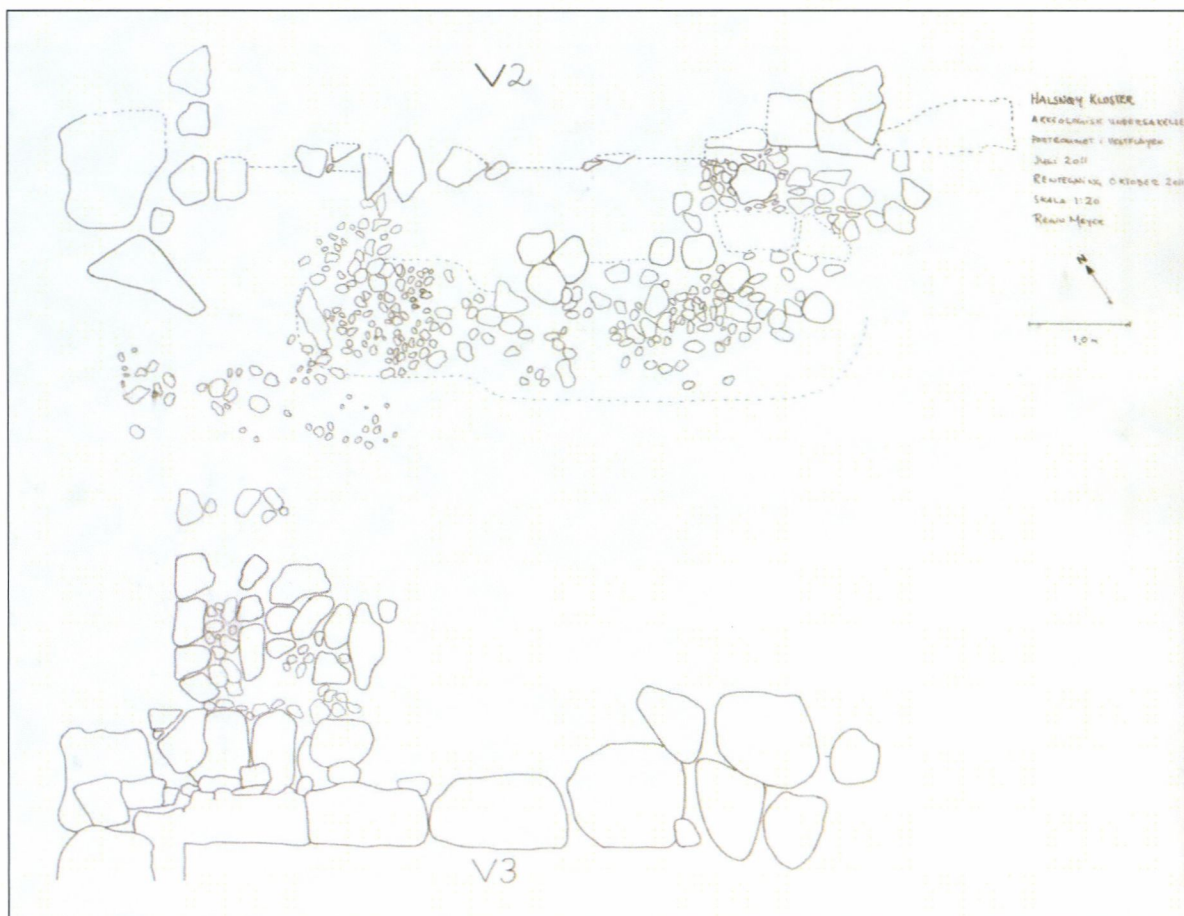

Fig.13 Plantegning av portrommet med fremgravde levninger og ruiner for rom V2 og V3. For samme tegning med forklaring se neste fig. Tegningen må sees i sammenheng med oversiktfotoet tatt fra takmønnet over rom V3 (fig.15).

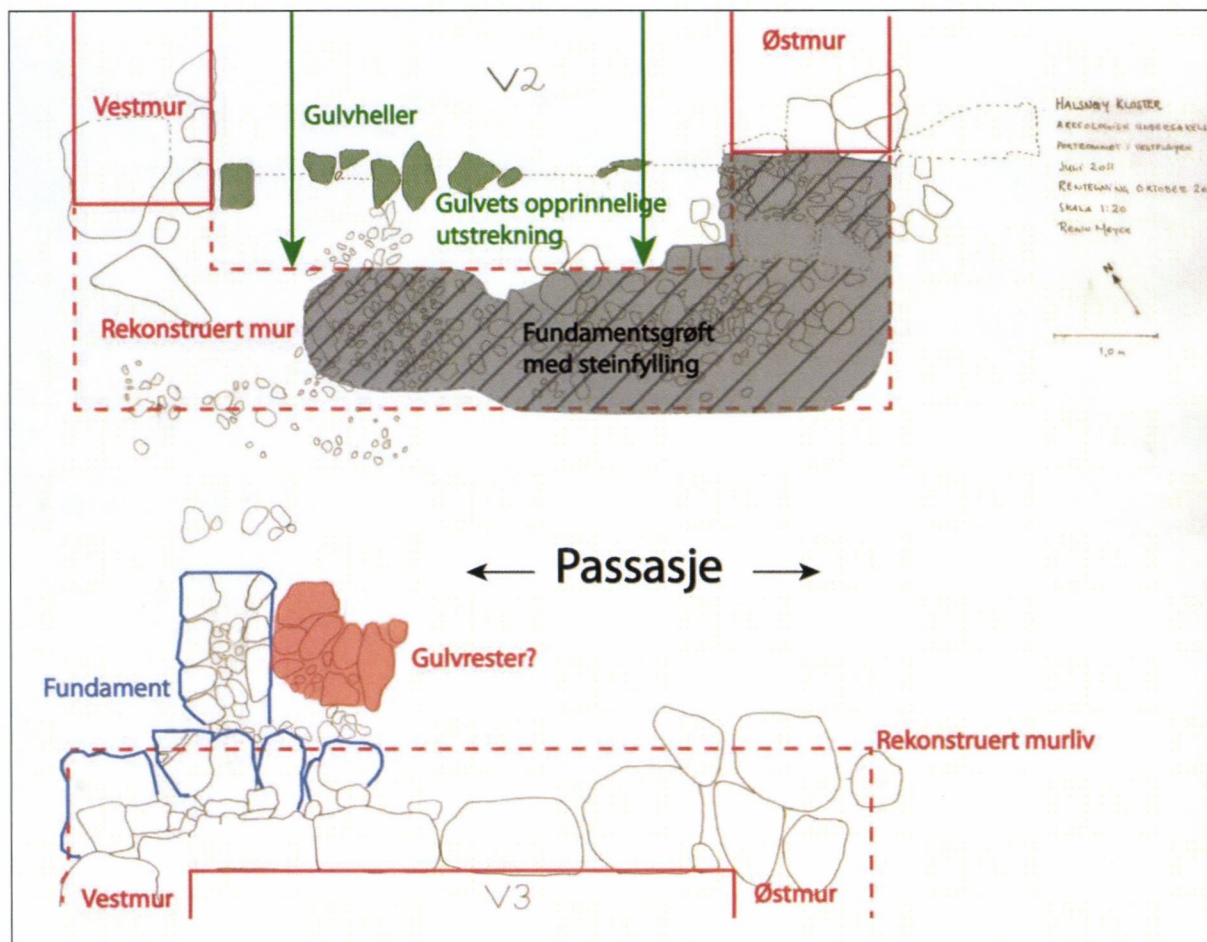

Fig.14 Samme plantegning som over men med beskrivelse. Se også oversiktfoto (fig.15).

Fig.15 Oversiktsfoto av levningene etter portrommet. Foto tatt 28.07.11 fra stige ved tagavlen over rom V3.

3.8 Struktur: sørmurens fundament

Da torven med underliggende matjord og siltlag ble fjernet i området ved sydmuren kom levningene frem som er synlige på Fischers foto fra 1939. Det er trolig disse levningene som han omtaler som steinlegginger. Etter hvert har vi forsøkt å se på hva disse «steinleggingene» egentlig er for noe. At jordmassene over er fra moderne tid er klart, noe som også kan bekreftes når Fischer nevner at det bestemt å "fylle over" disse.

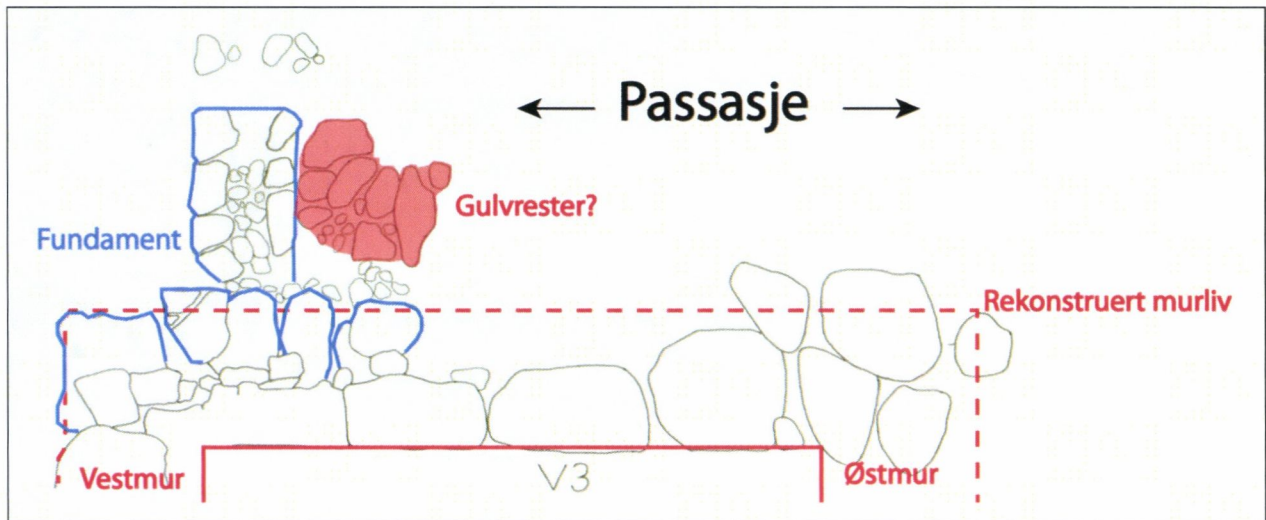

Fig. 16 Utsnitt av plantegning med beskrivelse.

De fremrenskede «steinleggingene» viste seg å tilhøre forskjellige bygningsdeler. I sør så vi fem større steiner liggende på en rekke (fig. 16). Dette er hovedsakelig runde åkersteiner med en flat overside, som ligger på i nårå med hverandre som i et skift, kanskje med unntak av en stein. Ut fra steinenes plassering og orientering, som følger sørmuren kan disse tolkes som en del av denne sørmurens fundament. Levningene som har vært synlig over torven viser kun sørmurens murliv som vender mot V3, og ikke sørmurens fulle bredde. Blant annet ser man at flere av de store steinene i søndre murliv har en tilhøgd flat visside mot V3. Lignende store steiner med tilhøgd visflate kan sees andre steder i ruinene, som for eksempel i V4. Imidlertid har vi ikke steiner med visflate for sørmurens murliv som var vendt inn mot portrommet, men det vi har truffet på er altså fundamentsteinene for disse. Samtidig skal det påpekes at vi ikke fant flere fundamentsteiner lengre øst som ville kunne gi et kontinuerlig fundament for nordre murliv i portrommets fulle lengde. Om det ligger spor etter disse på et dypere nivå eller om de har blitt fjernet er et åpent spørsmål. Ut fra fundamentsteinene og det søndre murlivet er det mulig å se for seg at sørmuren har vært ca. 1,2 meter tykk, litt avhengig av hvor stort fremspringet har vært på fundamentet.

Fig.17 Avdekkingen av sørmurens fundamenter orientert øst-vest samt nord-sør orientert fundament vinkelrett på dette. Foto tatt mot nordøst av RM.

Når det gjelder murverket som står over bakken så er dette en kombinasjon av rekonstruert murverk, steiner som er støttet opp lengst øst, og tre steiner i midten som trolig er den del av den opprinnelige muren. I det siste tilfellet så er det lett synlig at disse steinene har en bearbeidet flate som er vendt mot rom V3, mens resten av steinene er runde. Den runde siden har gått inn i murkjernen som ikke finnes lengre. Flatene mot syd har vært bearbeidet til visflater, og har inngått i murlivet inn mot rom V3. Å bearbeide rundet steinmateriale slik at man får en visflate på den ene siden kan sees flere steder på klosterruinen, bl.a. V4's østmur, ytre murliv.

Utover dette så er det tydelig at fem store steiner i østenden av muren heller ikke står insitu. De ligger på eller er bikket mot muren og inngår ikke i noe bestemt murskift. Foto fra 1939 (se fig.4) viser at de må ha tilkommet etter dette tidspunktet (Fischer foto 1939:92).

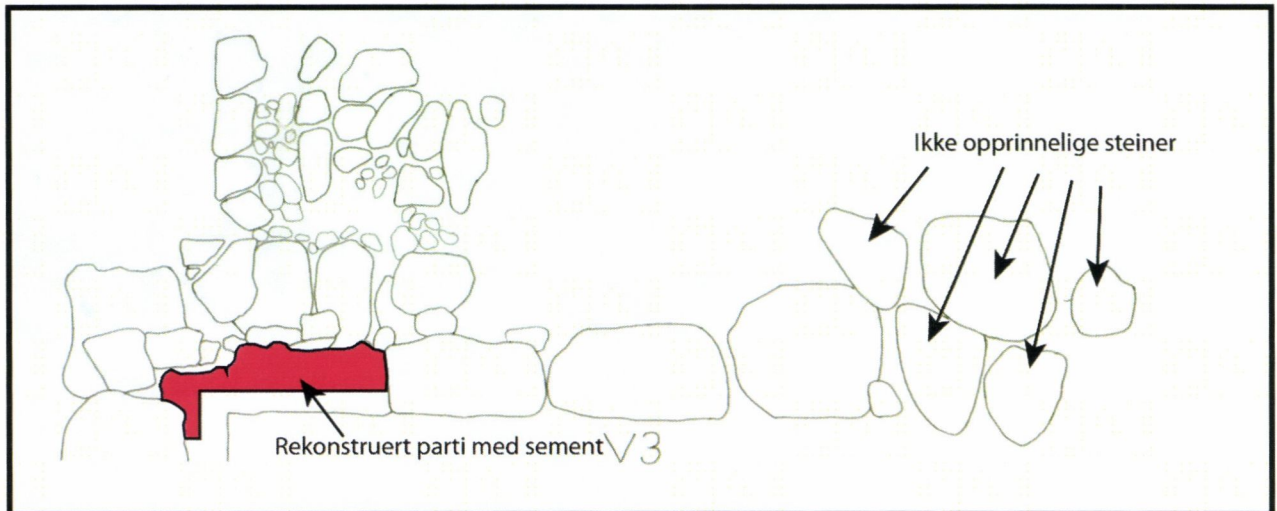

Fig.18 Utsnitt av plantegning som viser moderne tilføyelser og ommuringer.

Fig.19 Til venstre: to av steinene i sørmuren med visflaten vendt mot rom V3. Fig.19 Til høyre: runde steiner med visflater bearbeidet på samme måte. Eksempel fra V4's østmur, ytre murliv.

Fig.20 Det omtalte partiet som er rekonstruert med sement.

3.9 Struktur: vestfundament og steinlegging

Nord for fundamentsteinene som er omtalt i kap 3.3 ligger flere andre steiner. Noen av disse kan gjenkjennes på Fischers fotografi, men opplysningene om dem er knappe. Trolig er det disse som omtales i dagboken med setningen «Litt inn i portrommet går en kulting tvers over, men her må grave mere før noen nærmere kan sies.» (Fischer 1939:18) De består av flere store steiner med maks lengde på 0,50-0,8 meter og med en flatside vendt opp. Ingen av steinene virker å være bearbeidet. I mellomrommet mellom disse større steinene er det mindre runde steiner av typen som man finner i fjæra på øya.

I distribueringen av disse steinene er det særlig et mønster som skiller seg ut. Det som er påfallende er hvordan noen av de store steinene danner to parallelle kanter og står 90 grader på fundamentet til sørmuren. Retningen er også 90 grader på en eventuell nordmur i portrommet (blir omtalt senere) om man ser for seg strukturen i forlengelse. Det omtalte steinene står i leire, og påfallende er det også at vest for disse er det ingen slik steinlegging.

Det ble ikke under undersøkelsen gjort undersøkelse av hvor dypt dette går, men ut fra steinenes plassering og orientering er det mulig å tolke dette som et fundament for vestmuren i portrommet. Den har i så tilfelle vært trukket inn i forhold til vestmuren til rom V2 og V3. Denne strukturen kan følges 1,6 til 2,0 meters lengde, og 0,9 meters bredde. Det var ikke mulig følge den helt til nordmuren. I en videre tolkning har strukturen funksjonelt sett vært lagt som fundament for porten eller dørinnfatningen til porten. En alternativ tolkning kunne være at de omtalte steinene har vært lagt som dobbel kant som en markert avslutning på et steingulv. Uansett viser Figenschoug-maleriet en port med dør og ikke en åpen passasje. Selv det maleriet kan være en senere tilføyelse, ville det være et behov å kunne stenge adkomsten til klosterområdet om natten.

Fig.21 Fundamentet i vest som har orientering vinkelrett på nordmuren og sydmuren. Nederst til venstre i bildet sees fundamentsteiner for sydmuren.

Steinen øst for denne er ikke lagt etter tilsvarende systematikk, eller er lagt i noe spesielt mønster. Steinene her er også lagt med flatsiden opp, med enkelt mindre runde steiner inn i mellom. De største steinene har maks lengde på 0,8 meter. Partiet utgjør til sammen et parti på ca. 1,2 x 1,2 meter. På samme måte som rommene V1-V4, så er det nærliggende å tro at det har vært steingulv også her, og da i et nivå mellom gulvnivåene til rom V2 og V3. Det omtale partiet stemmer med dette nivået, men det er ikke mulig å følge det lengre mot øst eller mot nord.

3.10 Struktur: nordmuren

I fortsettelsen med arbeidet med å grave i nordre del av utgravingsområdet ble det etter å ha fjernet matjorda, funnet en steinansamling i fortsettelse av østmuren. Det var derfor interessant å se om en tilsvarende steinansamling var å se ved vestmuren. Inntrykket var at det ikke bare var fjernet stein av steingulvet i V2, men også i vestmuren. Det var derfor mulig å rense frem et tverrsnitt på tvers av muren i partiet mellom bevart murlevning av vestmuren

og der hvor dette hadde blitt fjernet (fig.23). Av dette kunne man se at fundamentet lå like under de to største steinene som var synlige i overflaten. Ut fra nivået til steingulvet i V2 ville det være naturlig å forvente fundamentnivået her. Vestmuren er med andre ord bevart et skift over steingulvet og fundamentet. Det ble ikke gravet dypere ned langs dette fundamentet. Fundamentet besto av runde steiner på opp til maks 25cm lengde av samme type som det finnes mye av på Halsnøy.

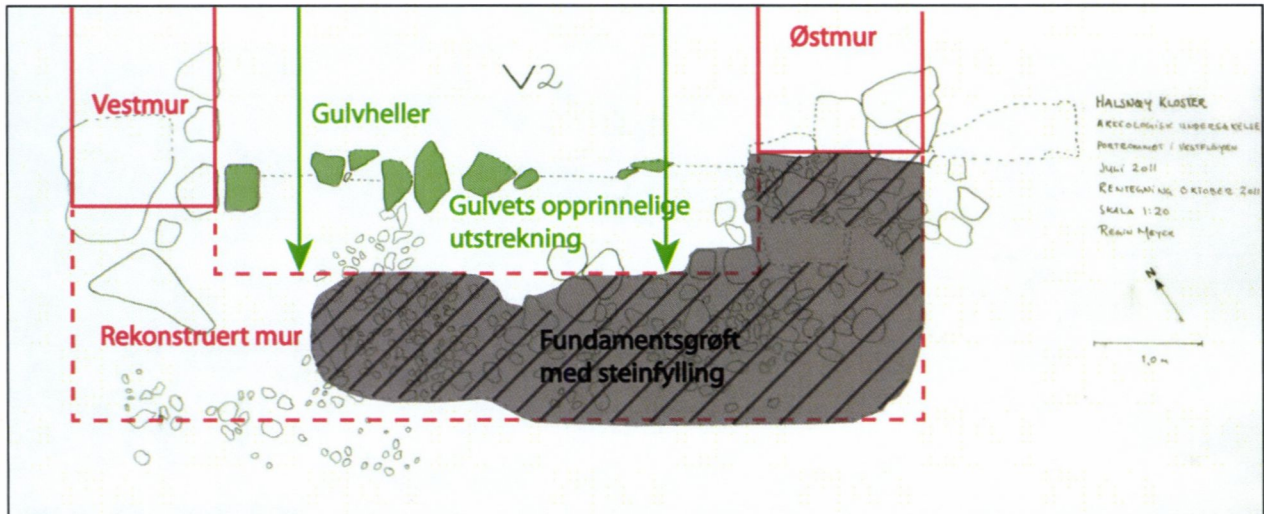

Fig.22 Utsnitt av plantegning med markering av strukturer samt rekonstruksjon av sydmuren.

Fig.23 Snitt av vestmuren med runde strandsteiner/rullesteiner i fundamentet under.

Et tilsvarende snitt av østmuren var det ikke mulig å få frem på grunn av en mengde større steiner i en samling (fig.24). Disse lå usystematisk med mye jord i mellom. Unntaket var 3 stk steiner som dannet en slags kant (to bruddsteiner og en rund åkerstein). Etter å ha imidlertid var det mulig etter å fjernet noen av disse steinene mulig å finne et tilsvarende fundament bestående av mindre rullesteiner på samme måte som vestmuren. I dette tilfellet lengre mot sør for å ha en utbredelse mot vest. Utstrekning viste med andre ord et fundament med forbindelse fra østmuren nesten bort til vestmuren. Beliggenhet, utstrekning og forbindelsen til østmuren stemte med fundamentet for portrommets nordmur.

Fig.24 Foto vinkelrett på østmuren med fundamentfyllingen under. De tre steinene som er i midten av fotoet inngår ikke i den opprinnelige muren og er en senere tilføyelse.

Fig.25 Fundamentfyllingen for nordmuren i portrommet. Legg merke til at den går kontinuerlig til østmuren i rom V2. Nederst til venstre samt lengst til høyre står profilbenker.

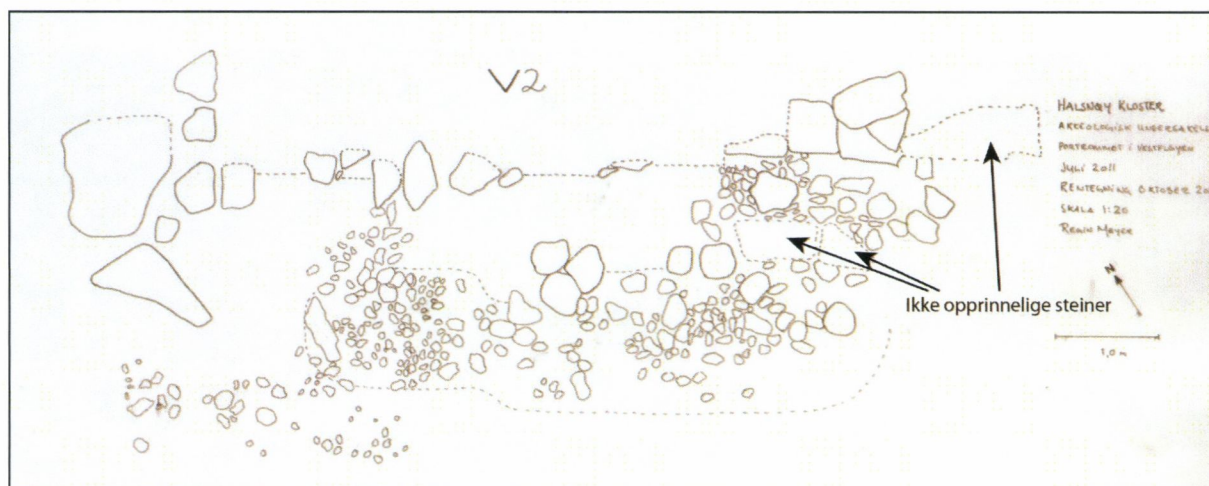

Fig.26 Markering av steiner som ikke tilhører den opprinnelige nordmuren og østmuren.

3.11 Gulvet i rom V2

Etter avtorvingen i nordre del av feltet så vi at i motsetning til i nord, øst og vest så har hellegulvet i rom V2 ikke en avslutning i sør. I stedet er gulvet brutt av, det vil si at det ikke avgrenses av en mur eller levninger etter en mur. Det var derfor mulig å ta et snitt på tvers av gulvet i syd. I forlengelse av østmuren fortsatte det mer stein i form av en slags

pakning\fylling. Dette var imidlertid stein som ikke var murt med mørtel men i stedet lå det kun jord imellom. Steinene var heller ikke lagt i skift og lå i et system. Imidlertid ble det på et senere tidspunkt gravet lengre ned fordi disse steinene lå i en forlengelse av østmuren.

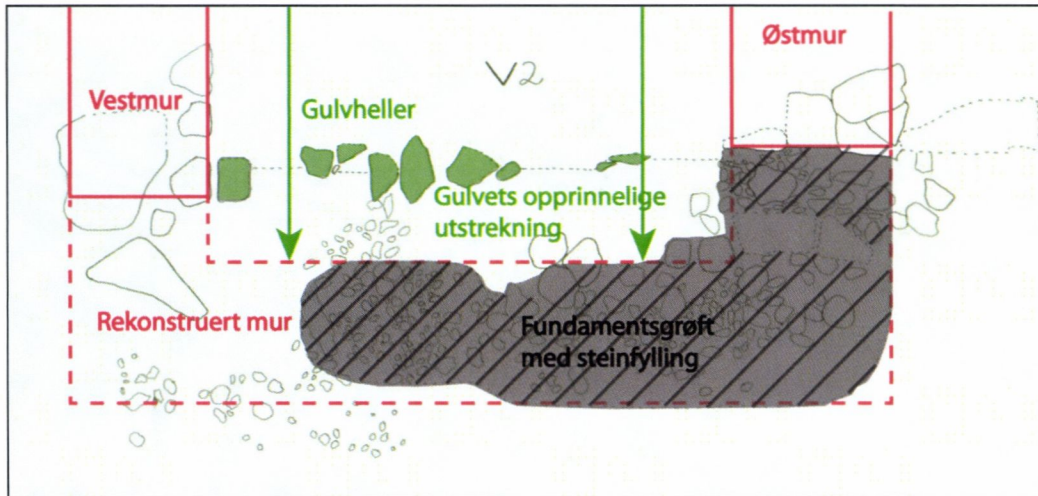

Fig.27 Illustrasjon som viser hvor hellesteinsgulvet i rom V2 er brutt og hvor langt ut det opprinnelig har gått i forhold til fundamentsfyllingen på sørsiden. Illustrasjonen er orientert mot nord. Sammenlign med fotografiet under.

Fig.28 Fotografiet viser klart hvor gulvet i rom V2 er brutt og hvor langt det må ha fortsatt i forhold til fundamentsfyllingen på sørsiden. Foto tatt 28.07.11 av RM mot nordøst.

I Fischers fotomateriale finnes det bl.a. et udatert foto som viser «Drengehuset» som har stått over V2 samt en opprensning av V2's vestmur. Det interessante i den sammenheng er at flere steiner på dette fotoet kan gjenkjennes med dagens synlige levninger for V2's vestmur. Samtidig er det påfallende at flere store steiner på fotoet som står igjen etter muren mellom rom V2 og portrommet, er fullstendig borte. Dette viser nettopp at hele denne muren har blitt fjernet helt ned til fundamentet. En sammenstilling mellom fotoet og dagens fremgravde levninger viser også at ikke bare muren men også en del av gulvet har blitt fjernet. En mulighet er at passasjen inn til klosterområdet har altså blitt utvidet helt inn til veggen på Drengehuset. Dette har medført ødeleggelse av denne muren og tidspunktet må være en gang etter at fotoet ble tatt (1937-39), og før Drengehuset ble fjernet (ifølge Liden skjedde dette i 1965).

Fig.29 Udatert foto, trolig tatt av Fischer en gang i løpet av årene 1937-1939. Perspektivet er mot nordøst og viser «Drengehuset» og ruinen etter rom V2. Vestmuren til venstre i fotoet var fremdeles synlig ved arkeologisk undersøkelse i 2011. Til høyre sees muren mellom V2 og portrommet. Den er ikke lengre synlig og undersøkelsen viste murverk må ha blitt fjernet helt ned til fundamentene. Fotoet er hentet fra Riksantikvarens arkiv (Halsnøy_kloster_udat_053).

3.12 Konklusjon

Den arkeologiske undersøkelsen har vist at det ligger levninger etter bygningskonstruksjoner som kan knyttes til klostertidens portrom. Når det gjelder hovedproblemstillingen for denne undersøkelsen med tanke portrommet som aktuell ny adkomst til ruinområdet, så vil de

påviste strukturene være med på å sette betingelser for kommende tiltak innen utforming, formidling og bevaring. Særlig gjelder dette hensyn til plasseringen av nordmuren og sørmuren som har definert portrommets størrelse og samtidig vært viktige avgrensninger for trafikken gjennom portrommets passasje.

Det ble også observert spor som viste omfattende rivninger og ødeleggelse av portrommets murer lengre ned i massene. Med det menes at steiner ikke bare har blitt fjernet over dagens bakkenivå men at man på et tidspunkt også må ha gått ned i massene for å fjerne levninger. I tillegg har det blitt lagt på en del løs stein på ruinen, nærmest som små rydningsrøyser eller rydningsvoller på hver side av portrommets passasje. Sluttresultatet av både fjerning og tilføring av stein gjør at dagens levninger gir en dårlig og unøyaktig formidling av det opprinnelige murverket, med tanke på konstruksjonsmåte og beliggenhet.

Konstruksjonene

Nordmurens fundament er annerledes enn de øvrige fundamentene ved at den viste en fundamentsgrøft med steinfylling og ikke fundamentsteiner som ligger i skift, noe som er tilfellet for sørmuren. At fundamentet fortsetter som en kontinuerlig steinfylling fra rom V2's østmur og videre med en øst-vest orientering parallelt med sørmuren argumenterer godt for at dette virkelig er nordfundamentet og beliggenheten for portrommets nordmur.

Beliggenheten er imidlertid ca. 1 meter lengre sør enn hva Fischers og Lidens oppfatninger. Det var imidlertid skuffende at fundamentet kunne følges så langt vest at det hadde en forbindelse til vestmuren på V2.

Når det gjelder sørmurens fundament så angir funnene i kombinasjon med stående steiner denne murens fulle bredde. De gjenværende steinene som har vært synlig over bakken før utgravning har slik sett ikke gitt det rette inntrykket av murens utseende og dimensjoner. Viktig er det også at fundamentet angir portrommets gulvhøyde, hvis man antar at første murskift over fundament har begynt her. Det vil si at de fem fundamentsteinene i sør viser sokkelnivået. Det vil stemme overens med nivået av de mulige gulvrestene som ligger like øst for fundamentet i vest, samt vestfundamentet. Det sistnevnte er lagt i et skift med svak helling oppover mot nord. Gulvet har altså trolig hatt en svak helling oppover. Sett i sammenheng med hele vestfløyen så betyr dette at gulvnivået i portrommet har ligget omtrent midt mellom gulvnivået i rom V2 og rom V3.

Undersøkelsen viste ikke bare spor etter bygningskonstruksjoner men også ødeleggelse av konstruksjoner. Spesielt var dette påfallende ved det skarpe bruddet til gulvet i rom V2. Den mest sannsynlige forklaringen for en slik ødeleggelse må være at rommet har fungert for ut-

og innkjørsel i nyere tid. Det må da ha vært behov for å utvide rommet samt fjerne steinmateriale som har ligget i veien. En slik innkjørsel nevnes faktisk av Fischer (Fischer 1939:18).

4 Tolkning

Levningene i vestfløyen på Halsnøy kloster er kun et av to klosterportrom som vi har rester av her i landet. Det andre tilfellet finner vi på Hovedøya kloster i Oslofjorden som var et cistersienserkløster. Felles for begge er at hovedadkomsten lå vest med kontroll av innpassering gjennom en murt overbygd gjennomgang før man kom til selve klosterfirkanten. Til forskjell fra Halsnøy så hadde Hovedøya en separat portbygning xx meter vest for klosteranlegget. Denne bygningen hadde i tillegg to separate gjennomganger, en smal for gjester til fots og en bred vogner.

En slik todeling har vi ikke funnet rester etter på Halsnøy, og trolig har en og samme port tjent til samme formål. Mens en del portrom har i tillegg til en fremre også hatt en bakre portåpning, er det ikke avdekket arkeologiske levninger etter noe slikt på Halsnøy. Det er heller ikke funnet rester etter en indre rom inndeling.

Halsnøy portrommet er dessuten forskjellig i at det er integrert i en bygningsfløy og utgjør slik sett en mindre del i en 60m langstrakt bygning som har hatt mange ulike funksjoner. De fleste portanlegg ligger gjerne i tilknytning til den fysiske avgrensningen av et klosterområde. Hovedøya portbygning har trolig inngått i en avgrensning bestående av en mur, eventuelt voll eller grøft. Også naturlige avgrensninger kan ha blitt benyttet. For Halsnøy har de ytre bygningsfløyene (N1-N3, V1-V4, S1-S3) har definert den ytre klostergårdens utstrekning, og sammen med klosterfirkanten avgrenset hele klosteret.

Portrommet på Halsnøy er altså ikke en separat bygning men en del av en større bygningsfløy, som i neste ledd har vært del av en større innhengning av bygninger og murer, som har de markert og utgjort utstrekningen på klosteret. Portrommet har hatt mange fellesfunksjoner med portbygninger i andre klosteranlegg. Først og fremst skulle det kontrollere innpassering og utpassering av klosteret, både mennesker og kjøretøy. Med dette menes både de som var religiøst tilknyttet klosteret, samt gjester, håndverkere og tjenestefolk. En portbygning hadde også en symbolsk hensikt. Den skulle påminne innpasserende om klosterets makt og autoritet samt markere et viktig skille mellom det innestengte klostertilstand og verden utenfor. En del portbygninger har også hatt symbolikk visualisert i den arkitektoniske utformingen av fasaden, men om dette var tilfellet på Halsnøy vet vi ikke (Figenschougmalерiet viser hvertfall ingen slike trekk). Porten har med andre ord vært vesentlig for å kunne gjennomføre en streng adgangsregulering samt opprettholdelsen av skillet mellom klostertilstanden og verden utenfor.

Videre har bygningsfløyene i sammenheng med porten hindret utedkommende i å ta seg inn. Selv om Halsnøy ikke kan kalles et befestet kloster, så har det hatt en viss grad av forsvar mot forsøk på angrep og plyndringer. Mange portbygninger har dessuten vært store nok til å ha gjesterom inkorporert (Morant 1995:12-13, 24). At en del av vestfløyen på Halsnøy kan ha vært avsatt til gjesterom er ikke usannsynlig, særlig med tanke på at gjestene skulle bo adskilt fra munkene og klosterfirkanten.

Fra klosteranlegg i Storbritannia vet vi at en portner ofte holdt til i rommet ved siden av selve passasjen i porten. Dette har helst vært i 1 etasje for å kunne kontrollere inn- og utpasserende (ibid:13, 25). På Halsnøy kloster kan rom V2 ha vært et slikt rom siden den ligger kant i kant med passasjen. Rom V3 ligger rett og slett for lav i forhold til passasjens nivå.

Videre viser mange tilfeller også at portrommenes plassering og orientering har nær sammenheng med klosterkirkens beliggenhet (ibid:28, 31). Som nevnt er det vanligste at hovedadkomsten til et kloster ligger på vestsiden av klosterfirkanten. Det kan ha sammenheng med at vestfronten på klosterkirkene ble ansett for å være det viktigste ytre uttrykket som skulle iakttas av besøkende og gjester. Det finnes flere ulike konsepter til hvordan man har tilnærmet seg klosterfirkanten fra portalen. I et av disse hvor det har vært noe avstand mellom porten og klosterkirken har både port og kirke vært øst-vest orientert og plassert slik at det har vært mulig å følge en rett akse fra portens åpning til kirkens vestfront. Dette må ha vært med på å øke opplevelsen og blikfanget når klosterkirken endelig kom til syne og innrammet av gjennomgangen i porten (ibid:32, 35-36).

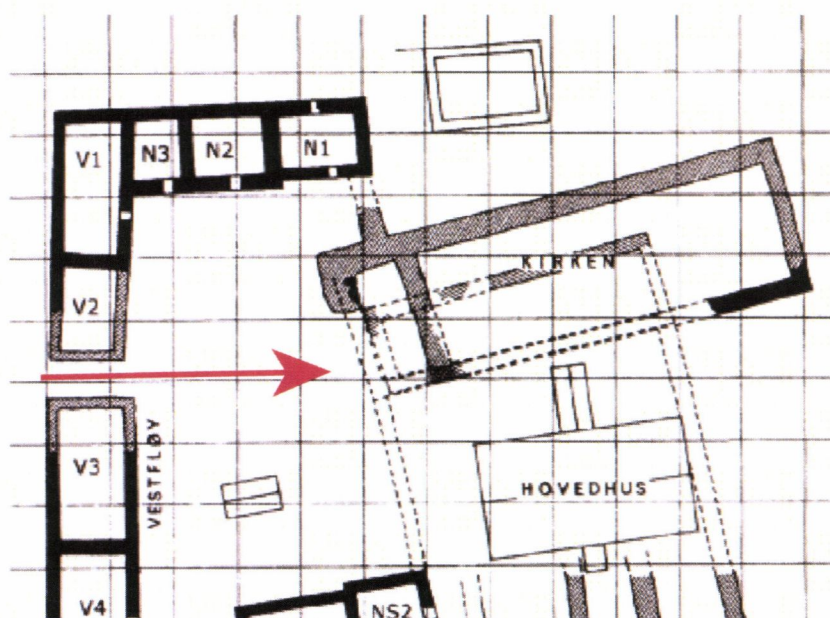

Fig. 30 Adkomsten gjennom portrommet følger en akse som treffer på klosterkirkens vestportal (særlig den eldste klosterkirken).

5 Ny adkomst: formidling, drenering og bevaring

Etter den arkeologiske undersøkelsen gjenstår arbeidet med å utarbeide en plan for hvordan den nye adkomsten skal se ut. Sentral i dette arbeidet er arkitektfirmaet Plan vest AS ved landskapsarkitekt Kari Hope, som også vil ta for seg ny vei fra parkeringsplass med universal utforming. Følgende kapittel i vår rapport tar derfor ikke sikte på å dekke hele prosjektplanen for en slik utforming. Den nye adkomsten dekker mer enn bare området til portrommet både med tanke på form, innhold og perspektiv. Vårt fokus blir derfor å se på sentrale aspekter for undersøkelsesområdet med tanke på hensyn og premisser for kommende tiltak innen utforming, material, drenering og formidling.

5.1 Utforming, materiale og formidling

Med grunnlag i de avdekte levningene i undersøkelsesområdet, må det tas sikte på å formidle følgende:

1) rommets størrelse og grunnleggende utforming

Her tar man utgangspunkt i avdekte fundamenter og eksisterende originale ruiner (se fig.31). Etter å ha lagt fiberduk over fremgravde levninger, etterfulgt av drenerende masse (se fig.34), tilføres det materialer som illuderer murverk, fundament og gulv (se punkt 2 og 3). Samlet vil dette avgrense portrommet som rom og vise den opprinnelige utstrekningen. Som ved tidligere markeringer av fremgravde fundamenter og bygningsrester utført av Fischer og Lidén, så er det helt essensielt at dette samsvarer med levningene eksakte beliggenhet. Følgelig anbefales det arkeologisk oppfølging ved utførelsen av dette arbeidet.

2) murverk

Et nytt materiale skal utfylle dagens ruiner og gi portrommet et murpreg. Samtidig må disse tilføyelsene ikke fremstå som autentisk murverk. Det er derfor et viktig poeng at det nye materialet skiller seg ut og fremstår som et moderne tillegg til de originale levningene. Ruinområdets gjester skal forstå at dette ikke er en del av den opprinnelige konstruksjonen, men i stedet tilføyelser fra moderne tid utført med pedagogiske hensyn. Materialet må derfor være i balansepunktet hvor det harmoniserer med original murverk og samtidig står i såpass kontrast og skiller seg ut.

En mulighet ved formidling av portrommets vegger er å sette opp skift av tørrmur. Ved befarig på ruinområdet vil man se at det tidligere er brukt tørrmur i komplettering av rom

V3 og brønnen i det ytre klostertunet. Materialet er for det meste skifer. Ved å bruke skifer i portrommet vil dette gi moderne tilførelser et helhetlig preg. Det er viktig at før denne tørrmuren kommer på plass så legges det fiberduk på originale levninger som et skille mellom nytt og gammelt, samt at nyere tids påførte steiner blir fjernet (se kap.3.5 og kap.3.3).

Fig.31 Brønnen og deler av rom V3 i vestfløyen består av skiferstein i tørrmur. Foto tatt 20.08.09 av RM mot sørvest. Samme type tørrmur foreslås med tanke på å formidle nord- og sørmuren i portrommet.

Det må samtidig påpekes at det finnes ikke arkeologisk belegg for en rekke detaljer omkring portrommet som bygningskonstruksjon. Blant annet vet vi ikke hvor eventuelle døråpninger fra portrommet til rom V2 og V3 har stått. Tilførelser til originale levninger skal være begrenset i omfang for å unngå overtolkninger. Eventuelle nye skift skal derfor kun legges slik at murtykkelsen stemmer overens med fundamenter og tykkelse som kan måles fra øst\vestmur i rom V2. Skiftene skal ikke mures høyere enn eksisterende høyde på ruinene i rom V2 og V3.

3) gulv og fundamentmarkering i vest

Portrommet får nytt dekke som markerer rommets utstrekning. Dette bør stå i kontrast til den nye veien i vest samt gressdekket i øst. For å gi opplevelsen er hellelegging å anbefale ettersom man ser hellegulv i både rom V2 og V3. Det er viktig at disse tre rommene sees i sammenheng fordi alle tre har inngått i samme bygningsfløy.

Samtidig bør det legges et særskilt dekke som markerer og formidler vestfundamentet. En mulighet her er å formidle dette fundamentet ved hjelp av heller. Dette vil samsvare med samme formidlingsprinsipp som er brukt i formidlingen av klosterkirken (fra 1960-tallet). I bakkant av nordmuren må det dessuten fylles på med masse og dekke slik at man viser at V2s gulv har fortsatt ca. 1m lengre mot sør enn hva som er tilfellet i dag.

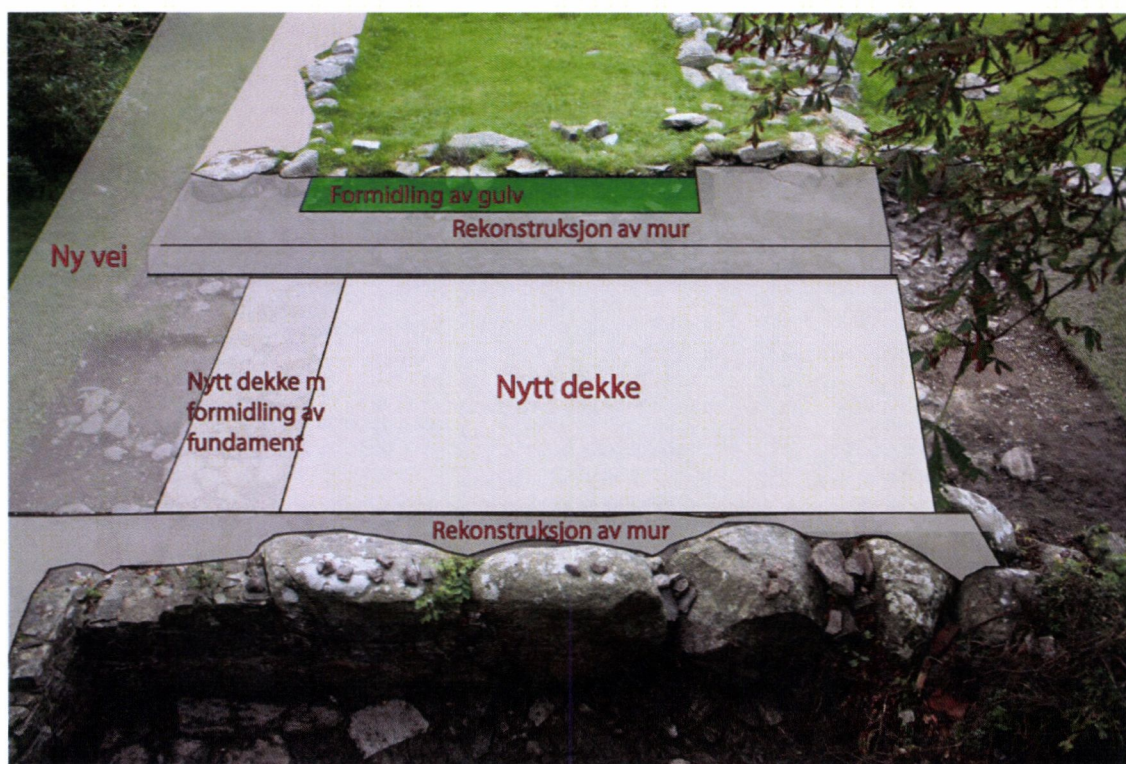

Fig. 32 Forslag til hvilke partier av portrommet som bør formidles. En mulighet er å bruke tørrmur til å markere nordmuren og sørmurens beliggenhet og bredde.

5.2 Dimensjoner

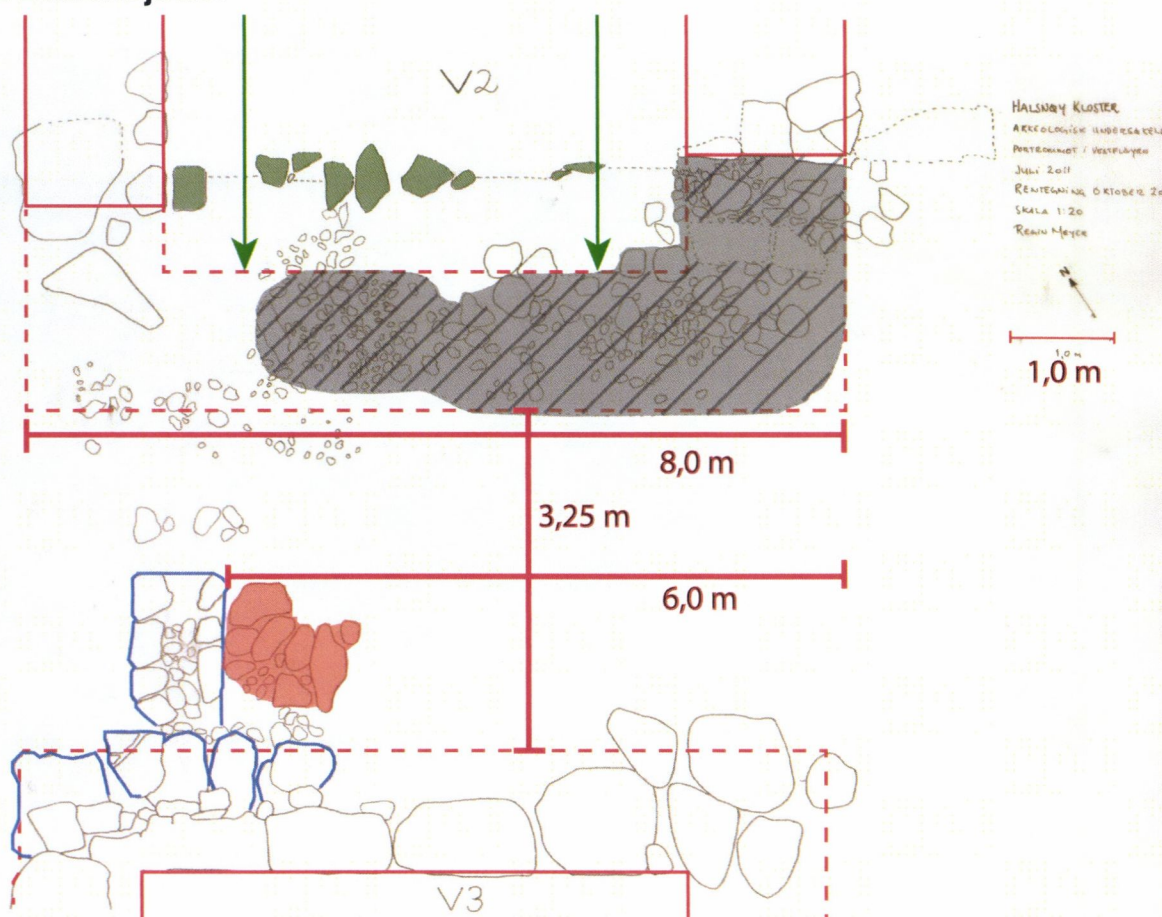

Fig.33 Angitte dimensjoner for portrommets indre bredd, samt indre og ytre lende.

5.2 Drenering og oppbygging av nye påførte lag

Det har blitt påpekt av Sunnhordland museum og flere av de som jobber på klosterområdet at portrommet blir vått og gjørmete når det har regnet. Dette ble også erfart under feltarbeidet i forbindelse med den arkeologiske undersøkelsen (se fig.34). Viktige observasjoner er landskapets helling og vekslingen mellom jord og leirholdige masser. Tendensen er at regnvann i torv og jord som ligger på et høyere nivå på vestsiden og i rom V2, følger den naturlige retningen ned i portrommet og videre herfra mot øst og sør. I søndre del av portrommet ved sørmuren går vannet ned i jord og siltmasser som virker drenerende. Det ble ikke observert at vannet rant inn i rom V3 (vedrørende dette bør man høre med museumsansatte om hva de observerer over tid). I nordre halvdel av portrommet er massene leirholdige og leder vannet i stedet for å drenere det. Dette kan forklare hvorfor det har vært mye problem med gjørmel i matjorden som tidligere lå her. Slik som forholdene er nå så ledes regnvann i den nordre halvdel østover til der hvor undersøkelsesfeltet stopper.

Vårt forslag er å legge en nord-syd orientert dreneringsgrøft (her kalt infiltrasjongrøft) helt i utkanten av undersøkelsesfeltet med helling mot syd. Grøften gjør så en «knekk» som leder

regnvannet videre i retning mot brønnen og ikke langs vestfløyens østre langmur (se fig.35). For at regnvann skal kunne ta seg til grøften er det viktig at det legges drenerende grus under et nytt dekke i portrommet (se fig.36).

Fig.34 Foto fra feltarbeid en regnfyllt dag. Vannet samles opp særlig i nordre del av feltet hvor det er mye leire i grunnen, for å så renne mot øst hvor det oppstår pytter ved utgravingskanten. I søndre del av feltet (øverst til høyre) forsvinner vannet i jord og siltmasser. Profilbenkene står riktig nok igjen, men fotoet viser hovedtendensen. Foto tatt mot sørøst 20.07.11 av RM.

Fig.35 Illustrasjon av hvordan regnvannet renner og forslag til plassering av infiltrasjonsgrøft.

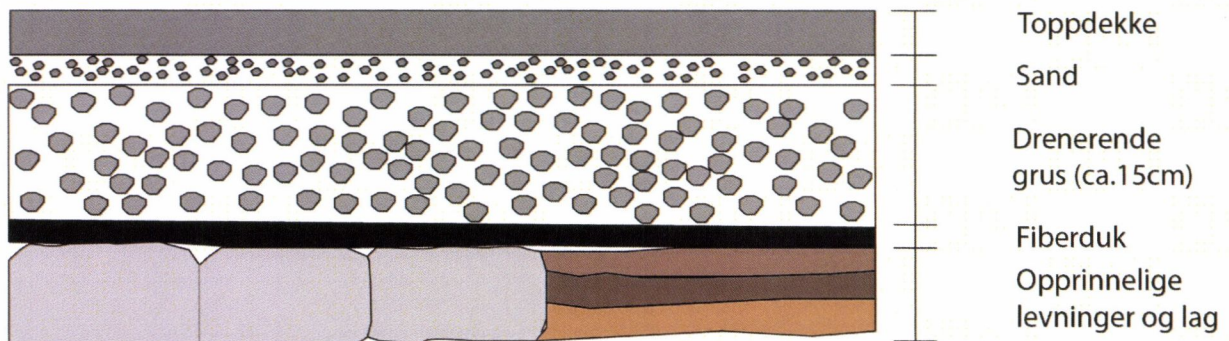

Fig.36 Forslag til oppbygging av lag.

5.3 Etablering av infiltrasjonsgrøft

Fig.37 viser et tverrsnitt av infiltrasjonsgrøft ved lokal håndtering av overvann. Grøftens dimensjon er basert på informasjon fra observasjoner i felt, og ikke på målbare data. Det foreslås at grøftens dybde og bredde er i samsvar, dvs. dybde/bredde om lag 30-35 cm. Vårt forslag er kun en av flere mulige løsninger til å drenere bort overflatevann.

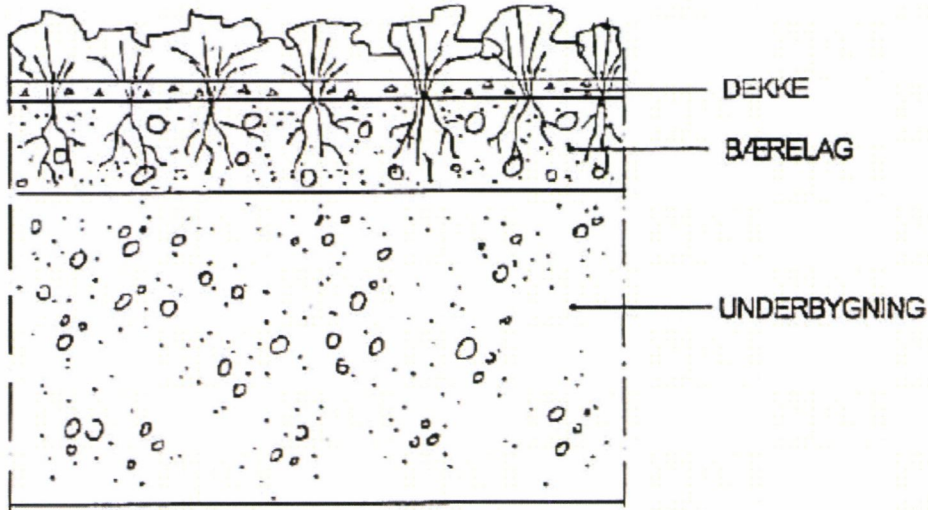

Fig.37 Oppbygging av lag og dekke. Illustrasjon er hentet fra Byggforsk T. Noreide Lokal håndtering av overvann i byer og tettsteder, 1996

Oppbygging	Meter/materialer	Arbeid
Dekke (kan erstattes med torv)	25 % humus 75 % sand 0-6 mm, til 2 cm under overkanten	Legges ut med skuffe
	Finpukk 8 - 15 mm Frø: 15 - 30 g/m ² Gjødsel: 20 g/m ²	Strøs ut med hånd
Bærelag	3 - 5 cm finpukk	Legges løst ut
	5 cm knuste masser 0 - 30 mm	Komprimeres
Forsterkningslag	20 cm knuste masser 16 - 25 mm	Komprimeres
Fiberduk		

Fig.38 Oppbygging av lag og dekke. Omarbeidet tabell hentet fra Byggforsk T. Noreide Lokal håndtering av overvann i byer og tettsteder, 1996.

6 Kilder

- Fischer, Gerhard Halsnøy kloster, dagbok 1938-1939. Avskrift: HS: av Gerhard Fischers dagbok
- Lindén, Hans Emil Halsnøy kloster. Innberetning om arkeologiske undersøkelser av HALSNØY KLOSTER, Sunnhordland, somrene 1961-1963
- Lindén, Hans Emil Halsnøy kloster. Sunnhordlands arv. Sunnhordland Folkemuseum og Sogelag. 1967
- Morant, Roland W. The Monastic Gatehouse and Other Types of Portal of Medieval Religious Houses. The Book Guild Ltd. Sussex, England.
- Noreide, Terje Lokal håndtering av overvann i byer og tettsteder. SINTEF Byggforsk prosjektrapport 208. 1996

Innberetninger, rapporter og korrespondanse:

Enger, Innberetning om reise 10.03.35

Enger og Liden, Innberetning om arbeidet på Halsnøy kloster sommeren 1965

Enger, Besiktigelse 19.09.66

Fischer, Innberetning 1937